

O‘ZBEK TILINI O‘QITISH JARAYONIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Jo‘rayeva Turg‘unoy Umarjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim innovatsiyalari kafedrası
katta o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23687079>

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida, xususan, ta‘lim rus tilida olib boriladigan guruhlarda tahsil olayotgan talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Muammoning o‘rganilganlik holati, kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga doir metodik yondashuvlar va uch bosqichli pedagogik tajriba-sinov natijalari tahlil qilinadi. Tajriba-sinovda 339 nafar talaba ishtirok etgan bo‘lib, natijalar tajriba va nazorat guruhlari kesimida qiyoslangan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetentlik, o‘zbek tilini o‘qitish, rus guruhlari, nofilologik yo‘nalish, pedagogik tajriba-sinov, “Til ko‘prigi”, elektron lug‘at, portfolio.

Kirish

Zamonaviy oliy ta‘limda talabaning bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llashi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq ifodalashi, suhbatdoshini tinglab tushunishi hamda turli ijtimoiy muhitlarda samarali muloqot qila olishi muhim natijalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish, ayniqsa, ta‘lim rus tilida olib boriladigan nofilologik yo‘nalishlarda dolzarb metodik vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Kommunikativ kompetentlik til birliklarini bilish bilangina cheklanmaydi. U til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish, fikrni mantiqiy va tushunarli bayon etish, muloqot vaziyatiga mos nutqiy strategiyani tanlash, boshqalarning fikrini anglash va ijtimoiy-madaniy me‘yorlarga rioya qilishni ham qamrab oladi. Demak, o‘zbek tili mashg‘ulotlari nazariy bilimlarni nutqiy faoliyat bilan bog‘laydigan tarzda tashkil etilishi lozim.

O‘zbek tilini rus guruhlarida o‘qitish hamda talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari til ta‘limi, pedagogika va psixologiya kesishgan nuqtada shakllangan ko‘p qirrali ilmiy muammodir. Avtoreferatda qayd etilishicha, respublikamiz olimlari X. Muhitdinova va G‘. Hamroyev o‘zbek tilini rus guruhlarida o‘qitish, dars jarayonidagi mashq va topshiriqlarni didaktik jihatdan farqlash masalalarini o‘rganganlar. K. Inoqov, M. Abdullayeva, R. Safarova va B. Xodjayevlarning tadqiqotlarida talabalar o‘rtasida hamkorlik faoliyatini shakllantirish, o‘zaro do‘stona munosabatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik imkoniyatlariga e‘tibor qaratilgan. A.A. Xalikov va M. Qodirovlar esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalarini tadqiq etganlar.

MDH mamlakatlari ilmiy maktablarida ham mazkur muammoning ayrim nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Jumladan, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, N.D. Nikandrov va S.L. Rubinshteynlarning ishlari o‘qituvchining kasbiy qobiliyatlari va ularning psixologik asoslarini anglashga xizmat qiladi. L.S. Vigotskiy, Y.E. Passov hamda B. Lapidusning ilmiy qarashlarida ona tili va xorijiy tilni o‘rganish jarayonida mashqlarning o‘rni, nutqiy faoliyatni tashkil etish va

tilni amaliy qo‘llash masalalari muhim o‘rin tutadi. A.K. Markova, L.M. Mitina va V.I. Baydenko tadqiqotlarida kommunikativ kompetentlikning kasbiy hamda axloqiy sifatlar bilan aloqador jihatlari yoritilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar G. Spenser, A. Blum va R. Mohan o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalariga murojaat qilgan bo‘lsalar, M. Buber, L. Botcheva, R. Boyatzis, F. Delamare, J. Dyui va A. Disterverglarning ilmiy qarashlarida pedagogning kasbiy salohiyati, kompetentlik va ta‘lim jarayonidagi o‘zaro munosabatlarning ahamiyati aks etgan. Ushbu tadqiqotlar kommunikativ kompetentlikni shaxsning kasbiy va ijtimoiy faoliyati bilan bog‘liq holda tushunish uchun nazariy zamin yaratadi.

Shu bilan birga, avtoreferatda ta‘kidlanganidek, o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik-psixologik shartlari va metodik ta‘minotini yaxlit tizim sifatida maxsus tadqiq etish zarurati mavjud bo‘lgan. Xususan, elektron lug‘atlardan foydalanish orqali talabalarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, matnlarni to‘g‘ri tarjima qilish, matn mazmuni asosida savollarga javob topish hamda badiiy matn tahliliga tanqidiy yondashish bo‘yicha metodik yechimlarni ishlab chiqish masalalari alohida e‘tibor talab etgan.

Demak, avvalgi izlanishlar muammoning ayrim tarkibiy jihatlari yoritgan bo‘lsa-da, rus guruhlarida o‘zbek tilini o‘qitish sharoitida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni, pedagogik modeli, metodlari va raqamli vositalarini o‘zaro uyg‘unlashtirgan metodik tizimni ishlab chiqish ehtiyoji saqlanib qolgan.

Tadqiqotda nazariy manbalarni qiyosiy va tahliliy o‘rganish, pedagogik kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, test, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot obyekti sifatida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni belgilangan. Tajriba-sinov ishlariga Namangan davlat pedagogika instituti, Andijon davlat pedagogika instituti va Farg‘ona davlat universitetining boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida tahsil olayotgan jami 339 nafar talaba jalb etilgan. Ulardan 171 nafari tajriba guruhini, 168 nafari nazorat guruhini tashkil qilgan.

Tadqiqotning metodik asosini kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mazmuni, shakl, usul va vositalarini o‘zaro bog‘liq holda qo‘llash tashkil etadi. Bunda talabalarning til materialini idrok etishi, uni qayta ishlashi va muloqotda qo‘llashi, shuningdek, o‘z nutqiy faoliyatini tahlil qilishi hamda baholashi ko‘zda tutilgan.

Tadqiqotda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni kognitiv va refleksiv yondashuvlar asosida takomillashtirilgan. Talabani axborotni idrok etishi, qayta ishlashi, saqlashi va uzatishi bilan bir qatorda, o‘z faoliyatini baholashi hamda keyingi o‘quv harakatlarini rejalashtirishi muhim hisoblanadi. Bu jarayonda o‘qituvchi tayyor bilimni beruvchi subyekt bo‘lish bilan cheklanmay, talabani mustaqil izlanish va amaliy muloqotga yo‘naltiruvchi vazifani bajaradi.

Metodik ta‘minotda savol-javob, amaliy ishlar va topshiriqlar majmuasi bilan bir qatorda, “O‘zbek tilini o‘rganamiz” portfoliosi, “Til tahlilchisi” dasturi hamda “Ilmiy izohlar va ma’nolar lug‘ati” elektron lug‘atidan foydalanish nazarda tutilgan. Elektron lug‘at so‘zlarning o‘zbek lotin yozuvi, o‘zbek kirill yozuvi va rus tilidagi izohlarini qiyoslab o‘rganishga ko‘maklashadi. Bu yangi leksik birliklarning ma‘nosini anglash, ularni kontekstda qo‘llash va tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda ahamiyatlidir.

“Til ko‘prigi” metodi o‘zbek tilidagi leksik va grammatik materialni talabalarning kundalik hamda kasbiy muloqot ehtiyojlari bilan bog‘lashga qaratilgan. Unda so‘z va iboralar ma‘nosini anglash, o‘zbekcha-ruscha muqobillarni qiyoslash, nutqiy vaziyatlarni modellash, dialog va rolli mashqlarni bajarish, so‘ngra natijalarni tahlil qilish kabi faoliyatlar o‘zaro uyg‘unlashadi. Bunday tashkil etish til materialini passiv bilishdan faol nutqiy qo‘llashga o‘tishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari 2021–2022, 2022–2023 hamda 2023–2024-o‘quv yillarini qamrab olgan holda uch bosqichda tashkil etilgan. Birinchi — asoslovchi bosqichda tanlangan oliy ta‘lim muassasalaridagi moddiy-texnik sharoit, ilmiy-metodik adabiyotlar bilan ta‘minlanganlik, muammoning nazariy va amaliy holati hamda mavjud pedagogik shart-sharoitlar o‘rganilgan. Talabalarning dastlabki tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun suhbat, so‘rovnoma, test va elektron diagnostik baholash usullaridan foydalanilgan.

Dastlabki tashxis natijalari tajriba va nazorat guruhlarining kommunikativ kompetentlik darajasi bir-biriga yaqin ekanini ko‘rsatgan. Tajriba guruhidagi 171 nafar talabaning 36 nafari (21 foiz) yuqori, 67 nafari (39 foiz) o‘rta, 68 nafari (40 foiz) quyi darajada baholangan. Nazorat guruhidagi 168 nafar talabaning esa 32 nafari (19 foiz) yuqori, 62 nafari (37 foiz) o‘rta, 74 nafari (44 foiz) quyi darajani ko‘rsatgan. Shu tariqa, tajriba boshlanishida guruhlar o‘rtasidagi farq katta bo‘lmagan ba yakuniy natijalarni qiyoslash uchun boshlang‘ich holat qayd etilgan.

Ikkinchi — shakllantiruvchi bosqichda dastlabki tashxis davomida aniqlangan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan metodik dastur ishlab chiqilib, o‘quv jarayoniga tatbiq etilgan. Tajriba guruhlarida “Til ko‘prigi” metodi asosida mashg‘ulotlar tashkil etilgan; talabalar so‘z ma‘nolarini izohlash, yangi so‘zlar ishtirokida gap tuzish, gaplar ketma-ketligidan yaxlit matn yaratish, sinonim va antonimlarni tanlash, omonimlarning ma‘nosini tushuntirish, muloqotda mulozamat birliklaridan foydalanish, tarixiy va kam qo‘llanadigan so‘zlarni anglashga doir topshiriqlarni bajarganlar. Shuningdek, tarjima, matn tahlili, nutqiy vaziyatlarni sahnalashtirish, elektron lug‘at va portfolio bilan ishlash kabi faoliyatlar metodik jarayonga kiritilgan. Nazorat guruhlarida esa amaldagi ta‘lim jarayoni doirasidagi mashg‘ulotlar davom ettirilgan.

Uchinchi — yakunlovchi bosqichda tajriba davomida olingan ma‘lumotlar umumlashtirilgan, nazorat ishlari va so‘rovnomalar natijalari qayta tahlil qilingan hamda tajriba va nazorat guruhlarida ko‘rsatkichlari qiyoslangan. Baholashda kommunikativ kompetentlikning turli ko‘rsatkichlari, jumladan, leksik ma‘noni bilish, so‘zlardan gap va matn tuzishda foydalanish, lug‘aviy munosabatlarni farqlash va muloqot odobiga rioya qilish kabi jihatlar hisobga olingan.

Yakuniy natijalarga ko‘ra, tajriba guruhida yuqori darajadagi talabalar soni 36 nafardan 84 nafarga yetgan, ya‘ni 21 foizdan 49 foizga oshgan. O‘rta darajadagi talabalar soni 67 nafardan 61 nafarga o‘zgargan (39 foizdan 36 foizga), quyi darajadagi talabalar esa 68 nafardan 26 nafarga kamaygan (40 foizdan 15 foizga). Nazorat guruhida yuqori daraja 32 nafardan 47 nafarga (19 foizdan 28 foizga) oshgan bo‘lsa, o‘rta daraja 62 nafardan 64 nafarga (37 foizdan 38 foizga) o‘zgargan, quyi daraja esa 74 nafardan 57 nafarga (44 foizdan 34 foizga) kamaygan.

Guruhlar kesimidagi qiyoslash tajriba guruhida yuqori daraja ko‘rsatkichining o‘sishi va quyi daraja ko‘rsatkichining pasayishi nazorat guruhidagiga nisbatan yaqqolroq bo‘lganini ko‘rsatadi. Jumladan, tajriba guruhida yuqori daraja 28 foiz punktga oshgan, nazorat guruhida

esa bu o‘rta daraja 9 foiz punktni tashkil qilgan. Quyi daraja tajriba guruhida 25 foiz punktga, nazorat guruhida 10 foiz punktga kamaygan. Bu natijalar tajriba jarayonida qo‘llangan metodik tizimning kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bilan bog‘liq ijobiy o‘zgarishlarga mos kelishini ko‘rsatadi.

		O‘rta daraja	
	→ 84 (21% → 49%)	→ 61 (39% → 36%)	→ 26 (40% → 15%)
	→ 47 (19% → 28%)	→ 64 (37% → 38%)	→ 57 (44% → 34%)

Avtoreferatda keltirilgan matematik-statistik tahlil natijalariga ko‘ra, o‘qitish samaradorligi ko‘rsatkichi 1,08 ga, bilish darajasini ifodalovchi ko‘rsatkich esa 0,41 ga teng bo‘lgan. Shuningdek, tadqiqot davomida metodikaning takomillashganligi 13,4 foiz deb qayd etilgan. Ushbu ko‘rsatkichlar tajriba guruhida kuzatilgan o‘zgarishlarni statistik jihatdan tahlil qilish natijasida olingan. Shu bilan birga, mazkur natijalarni talqin etishda tajriba-sinovning aynan ko‘rsatilgan ta‘lim muassasalari va ishtirokchilar doirasida o‘tkazilganini hisobga olish lozim.

Xulosa

O‘rganilgan ilmiy manbalar kommunikativ kompetentlikning til bilimi, nutqiy faoliyat, ijtimoiy hamkorlik va kasbiy tayyorgarlik bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Biroq rus guruhlarida o‘zbek tilini o‘qitish sharoitida ushbu kompetentlikni rivojlantirish uchun metodik mazmun, pedagogik model, amaliy mashqlar va elektron resurslarni yagona tizimda qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

Uch bosqichda, 2021–2024-o‘quv yillarida olib borilgan tajriba-sinovda 339 nafar talaba ishtirok etgan. Yakuniy natijalarda tajriba guruhida yuqori darajadagi ko‘rsatkich 21 foizdan 49 foizga oshib, quyi darajadagi ko‘rsatkich 40 foizdan 15 foizga kamaygan. Nazorat guruhida ham ijobiy siljish kuzatilgan bo‘lsa-da, yuqori va quyi darajalar bo‘yicha o‘zgarishlar tajriba guruhidagidan kamroq bo‘lgan. Bu holat “Til ko‘prigi” metodi, portfolio, elektron lug‘at va faol nutqiy mashqlarni birgalikda qo‘llashning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Shu asosda o‘zbek tili mashg‘ulotlarida talabalarning real muloqot ehtiyojlariga mos topshiriqlarni ko‘paytirish, o‘zbekcha-ruscha qiyosiy ishlardan foydalanish, matn bilan ishlash, dialog va rolli vaziyatlarni tashkil etish, mustaqil ta‘lim hamda refleksiyaning tizimli yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayeva T.U. O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish. // Ta‘lim, fan va innovatsiya. – Toshkent, 2024. – № 5. – B. 216–221.
2. Jo‘rayeva T.U. Ta‘lim jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi. // Pedagogik akmeologiya. – Buxoro, 2024. – № 9. – B. 99–103.
3. Jo‘rayeva T.U. O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi Farmoni.

SUN‘IY INTELLEKT ASOSIDA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TOPSHIRIQLARNI INDIVIDUALLASHTIRISH IMKONIYATLARI